

WANDA MUSIALIK

DZIENNIKARSKI OBRAZ POSTAW REPREZENTANTÓW ELIT KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO WOBEC PROBLEMÓW GÓRNOŚLĄSKICH W OKRESIE PLEBISCYTU I III POWSTANIA ŚLĄSKIEGO

W przygotowaniu szkicu korzystano z korespondencji umieszczonej na łamach bytomskiego „Katolika”, katowickiej „Gazety Ludowej”, „Dziennika Śląskiego” i „Gońca Śląskiego”, opolskich „Nowin Codziennych” oraz wrocławskiego „Posłańca Niedzielnego”, odnalezionnej w latach 1919–1922. Wymienione tytuły, poza ostatnim, który ukazywał się za zezwoleniem kurii wrocławskiej, w znacznym stopniu korzystały z materiałów przygotowanych przez Wydział Prasowy Polskiego Komisariatu Plebiscytowego. Niezależność redakcji sprawiała jednak, że na łamach wydawanych przez nie gazet pojawiały się również wiadomości z innych źródeł. Wychodzenie poza zakres oficjalnego serwisu mogło uzupełniać obraz toczących się wydarzeń, z drugiej strony groziło jego zafałszowaniem niepotwierdzonymi wiadomościami. Podejmując wyszczególniony w tytule problem starano się odpowiedzieć na pytanie: jaki z lektury plebiscytowych dzienników mógł kształtować się jego obraz? A także na ile poszczególne elementy znajdują potwierdzenie we współczesnych pracach historycznych? Przeprowadzenie podobnego porównania umożliwi opublikowanie przez Wydawnictwo Salezjańskie powstałej, prawie wyłącznie w oparciu o źródła archiwalne i prasę nie związaną z Górnym Śląskiem, pracy Stanisława WILKA *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918–1939*¹.

Za pierwszoplanowe jednak zadanie niniejszego szkicu przyjęto przedstawienie dziennikarskiego obrazu postaw reprezentantów elit Kościoła katolickiego wobec problemów związanych z plebiscytem górnośląskim.

Nie znaleziono potwierdzenia podanej przez „Posłańca Niedzielnego” informacji o propozycji niemieckiej włączenia osoby papieża w skład Ligi Narodów. Zgodnie z zaczerpniętą z dziennika „Secolo” wiadomością Lloyd George WILSON wraz z delegatem belgijskim VAN HENVELEM, a także kard. AMETTE mieli poprzeć ów postulat, jednak udziałowi Ojca św. w układach pokojowych sprzeciwiły się Włochy². Sprzeciwienie się bezpośredniemu udziałowi zwierzchnika Kościoła katolic-

¹ S. WILK, *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1992, s. 464.

² *Papież a Liga narodów*, „Posłańca Niedzielnego”, nr 25 z 22 VI 1919, s. 158; *Stolica Apostolska a układy pokojowe*, tamże, nr 38 z 21 IX 1919, s. 234.

kiego w tworzeniu nowego porządku europejskiego utrudniało pełnienie przezeń funkcji mediatora, jednocześnie też stwarzało możliwości większej samodzielności postępowania przedstawicieli lokalnej hierarchii Kościoła katolickiego.

„Posłaniec Niedzielny” podał, że podczas zjazdu polskich biskupów w Gnieźnie udzielono audiencji deputacji z Górnego Śląska, w trakcie której doszło do przekazania nuncjuszowi memoriału domagającego się zapewnienia ludowi górnośląskiemu w czasie plebiscytu wolności sumienia. Msgr. RATTI miał deputację przyjąć łaskawie i zapewnić, że użyje swych wpływów na poparcie wniosków. Jednocześnie poinformował zainteresowanych, że wcześniej już, zgodnie z prośbą rządu warszawskiego, udał się do Rzymu w sprawie ludu górnośląskiego. Stolica Apostolska „...wstawiła się skutkiem tego u «Koalicji»...”³

„Posłaniec Niedzielny” informował o decyzji podjętej w Kędzierzynie przez dziekanów górnośląskiego obwodu przemysłowego, zgromadzonych dnia 22 września 1919 r. pod przewodnictwem komisarza książecko-biskupiego, ks. TYLLI. Zebrani kapłani zwrócili się do sądu doraźnego, a także prezesa rejencji — za którego pośrednictwem zamierzano dotrzeć do rządu państwowego — z prośbą, aby „ze względu na rozpaczliwe położenie rodzin osób zbiegłych, uwięzionych i skazanych wskutek powstania polskiego (...) wydać dla wymienionych amnestię”⁴. Powtórzenia wiadomości nie odnaleziono w żadnym z polskojęzycznych pism.

W pierwszych dniach 1921 r. „Katolik” opisał odpowiedź, jaką udzielił kard. BERTRAM katolickim radnym miasta Wrocławia, kiedy podczas składania przez nich życzeń noworocznych, zapytany został o poglądy w sprawie plebiscytu na Górnym Śląsku. Biskup, zadającemu to pytanie posłowi dr HERSCHELEMU, miał powiedzieć „że jako Niemiec życzy sobie oczywiście pomyślnego dla Niemiec i dla kulturalnej przyszłości Górnego Śląska wyniku głosowania. Jako biskup zachowuje jednakże zupełną bezstronność. Każdy z uprawnionych do głosowania niech głosuje podług własnego sumienia zatem, co uważa za lepsze dla Śląska” Redakcja nie skomentowała wiadomości⁵

W rocznicę powstania styczniowego bp SAPIEHA, odprawiając uroczystą Mszę św. w polskim kościele Wniebowzięcia — zgodnie z relacją „Katolika” — w homilii, zdając sprawozdanie z audiencji u papieża stwierdził, że Ojciec św. nie pozwoli nigdy na to, by ktokolwiek naruszył interesy katolickich Polaków na Górnym Śląsku⁶.

Miesiąc później „Gazeta Opolska”, jako korespondencję z Warszawy, publikowała *List biskupów polskich do narodu*, który z Rzymu wysłali dnia 21 listopada arcybiskup katolicko-ormiański TEODOROWICZ z biskupem krakowskim Sapiehą. Stwierdzano w nim, że „Ojciec Święty nie miał nic wspólnego z zarządzeniem

³ Ze zjazdu polskich biskupów w Gnieźnie, „Posłaniec Niedzielny”, nr 39 z 28 IX 1919, s. 243.

⁴ Uchwała dziekanów obwodu przemysłowego, „Posłaniec Niedzielny”, nr 40 z 5 X 1919, s. 248.

⁵ Ks. kard. Bertram wobec głosowania na G. Śląsku, „Katolik”, nr 3 z 6 I 1921, s. 2.

⁶ Watykan wobec Górnego Śląska, „Katolik”, nr 13 z 29 I 1921, s. 2.

kardynała Bertrama”, że „kuria papieska była niemile zaskoczona i zdziwiona. Zamierzając krzywdę wyrządzoną Polakom naprawić a zarazem ochronić Kościół katolicki na Górnym Śląsku od wpadnięcia w wir walk politycznych, wysłał Ojciec św. na Śląsk ks. OGNO, jako swego delegata i zarządcę kościoła tamtejszego na czas plebiscytu”⁷. Jednakże, w tym samym numerze podano jako notatkę z Paryża, że gazeta francuska „Echo de Paris” donosiła z Rzymu o nieustawaniu intryg niemieckich w sprawie plebiscytu górnośląskiego. Prowadzić je miał niegdysiejszy sekretarz kard. KOPPA, niemiecki prałat ks. SANDER. Za jedno z jego osiągnięć uważano zamieszkanie msgr. Ognio na probostwie w Opolu, gospodarzowi którego, ks. KUBISOWI, wielokrotnie zarzucano stronnictwo narodowe. Powodem wybrania przez apostolskiego komisarza owej kwatery miał być brak innego odpowiedniego mieszkania⁸. Wy tłumaczenie było uzasadnione wobec zatłoczenia miasta nie tylko ulokowaniem tam samych członków Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej wraz z osobami stanowiących ich aparat biurowy, ale także oddziału i dowództwa wojsk alianckich. Konieczność sprawiała, że zmieniano nawet funkcje obiektów. Stało się tak z zarządzanymi przez protestantów pomieszczeniami po klasztorze minorytów, w których urządzono stajnię dla angielskiego oddziału kawalerii.

Informacja z „Echo de Paris” o delegacie kościelnym pozostawiona została bez komentarza, a redakcja powróciła do notowania wszystkich informacji związanych z podróżą polskich dygnitarzy kościelnych. Doszło tu do przypadku, że komentarze dziennikarskie z wydarzeń późniejszych docierały do polskich redakcji szybciej niż oficjalne dokumenty. I tak, tekst listu, opuszczających Rzym hierarchów, skierowany do społeczeństwa „ze słowami uspokojenia wobec wzburzenia umysłów wywołanego orędziem kardynała Bertrama”⁹, zamieścił „Katolik” cztery dni po tym, jak „Gazeta Opolska” przedrukowała z „Gazety Warszawskiej” informację korespondenta paryskiego donoszącą omówienia wystąpień bp. Teodorowicza i abp. Sapiehy, którzy zatrzymali się w stolicy Francji w swej drodze powrotnej z Rzymu. Mieli wówczas oświadczyć, że papież, po wysłuchaniu zażaleń, „upoważnił kler polski na Górnym Śląsku do brania udziału w akcji plebiscytowej, znosząc tem samem znane rozporządzenia kardynała Bertrama”. Ojciec św. miał także powiedzieć polskim biskupom: „...Polska może być pewna mej najgłębszej miłości, jeżeli niekiedy wskutek braku dokładnych informacji zachodzą wypadki, które zdawałyby się dowodzić czego innego, nie dajcie się unosić, lecz przychodźcie do mnie, a bądźcie pewni, że zawsze was wysłucham i nie pozwolę na to, żeby zrobiono Polsce krzywdę”¹⁰.

⁷ List biskupów polskich do narodu, „Gazeta Opolska”, nr 27 z 4 II 1921, s. 1.

⁸ Nowy Komisarz Apostolski ks. Ognio a plebiscyt, „Goniec Śląski”, nr 5 z 7 I 1921; *Intrygi niemieckie przy Watykanie*, „Gazeta Opolska”, nr 27 z 4 II 1921, s. 1.

⁹ J. TEODOROWICZ, A. SAPIEHA, *Watykan i Górny Śląsk*, „Katolik”, nr 17 z 8 II 1921, s. 2.

¹⁰ *Papież w sprawie Górnego Śląska*, „Gazeta Opolska”, nr 23 z 5 II 1921, s. 2.

Oświadczenie o stanowisku Ojca św. korespondowało z notatką z Warszawy, w której podawano treść odezwy, z jaką kard. KAKOWSKI zwrócił się do duchowieństwa archidiecezji. Arcybiskup warszawski zalecał w niej zachęcanie ludu nie tylko do poświęcenia dnia 13 lutego modlitwom o pomyślny wynik plebiscytu, ale także jednoczesnego pośpieszenia na ten cel z ofiarami¹¹. Po tej wiadomości „Gazeta Opolska” dalej informowała o liście pasterskim, który biskup kalisko-kujawski Stanisław ŻDZITOWIECKI skierował do duchowieństwa i ludu swej diecezji w sprawie Górnego Śląska. W przesłaniu tym podjęto również sprawę konieczności świadczenia pomocy materialnej na rzecz „tego ludu uciśnionego”¹². Jednak w większości publikowanych na łamach polskiej prasy plebiscytowej przesłań hierarchów kościelnych dominowała kwestia modlitwy. O konieczności łączenia jej z osobistą ofiarą rzeczową przeczytać można było z relacji, jaką „Gazeta Opolska” przyniosła w numerze 34 z homilii którą wygłosił ks. Antoni SZLAGOWSKI w kościele katedralnym w Warszawie. Głoszący homilię kapłan, uznawany wówczas za najślawniejszego kaznodzieję polskiego, wezwał, aby „...na intencję wywiedzenia z niewoli pruskiej w gronie waszych rodzin odprawiać nowenny, i aż do plebiscytu na tę (samą) intencję ofiarować codziennie choć tylko jedną «Zdrowaśkę» albo choćby gorące westchnienie: «Królowo Korony Polskiej przyłącz nas do Twej Korony!»...”¹³ Wezwanie spotkało się z oddźwiękiem, o czym informowała „Gazeta Opolska” podając, że kard. DALBOR i kard. KAKOWSKI zarządzili rozpoczęcie w dniu 12 marca odprawianie nowenny za pomyślny wynik plebiscytu na Górnym Śląsku¹⁴. Umocnieniu nadziei służyć miał apel, podjęty przez ojców paulinów z Jasnej Góry, którzy za pośrednictwem „Katolika” napominali, aby nie dać się zwieść obietnicom i podszeptom wrogów, nie przestraszyć się terroru i zbrodniczych zamiarów na życie i mienie, lecz wytrwać do końca i wygrać święty bój¹⁵. Kilka dni wcześniej, z łamów „Gazety Opolskiej” do ludu górnośląskiego zwracał się o. ALEKSANDER, paulin, który w październiku poprzedniego roku witał w Częstochowie pielgrzymki górnośląskie¹⁶.

¹¹ *Wielki Tydzień Górnośląski*, „Gazeta Opolska”, nr 30 z 8 II 1921, s. 2.

¹² *Biskupi polscy a plebiscyt*, „Gazeta Opolska”, nr 33 z 11 II 1921, s. 1.

¹³ *Trzeci list Jana Kropidły*, „Gazeta Opolska”, nr 44 z 24 II 1921, s. 9.

¹⁴ *Modły za plebiscyt*, „Gazeta Opolska”, nr 55 z 12 III 1921, s. 2.

¹⁵ Paulini pisali: „...Pomnijcie na śluby i obietnice wasze ubiegłego lata tu, na Jasnej Górze uczynione i bądźcie mężni, bądźcie wytrwali, aż do ostatka, aż tyle chwalebnych zwycięstw Waszych ukoronujecie tym ostatnim zwycięstwem przy plebiscycie. O to wołają Bracia Wasi z grobu...” *OO. Paulini z Jasnej Góry do Braci i Sióstr Górnoślązaków*, „Katolik”, nr 30 z 10 III 1921, s. 1.

¹⁶ O. Aleksander pisał na odchodnym do klasztoru Ojców Paulinów na Skalce: „...Sprawa Wasza, to sprawa nasza, a nie może być czystszej i sprawiedliwszej sprawy nad sprawę połączenia się wszystkich części polskiej ziemi. Zgodą, jednością i wiarą dacie najpiękniejsze świadectwo waszej siły i woli. Niech duch polski obudzi się w chwiejnych i słabych. Niech przejrzą rodacy, będący na żoździe wroga polskiego, a cała ziemia górnośląska ogarnięta nieprzepartym i świadomym poczuciem swej polskości, jak najrychlej wydostanie się z wiekowej niewoli i ze swą Macierzą-Polską najściślej się połączy...” *O. ALEKSANDER, List do ludu górnośląskiego*, „Gazeta Opolska”, nr 52 z 5 III 1921, s. 4.

Na łamach „Gazety Opolskiej” prowadzono polemikę z „Oberschlesische Morgenpost”, dziennikiem kilkakrotnie zawieszanym za fałszerstwa przez władze koalicyjne, który rozpowszechniał pogląd, że biskup gnieźnieński Wilhelm Anastazy KLOSKE, przybywszy do miejsca swego urodzenia z zamiarem udziału w głosowaniu plebiscytowym, radzić miał Polakom, aby nie głosowali za Polską. A kiedy opublikował na łamach „Gazety Opolskiej” list przeciwnej treści¹⁷, Niemcy zakwestionowali jego prawdziwość. Dziennik relacjonował interwencję, z jaką w dniu 18 marca 1921 r. biskup zwrócił się do KORFANTEGO. Uwierzytelnieniem publikacji „Gazety Opolskiej” stało się potwierdzenie jej prawdziwości przez komisarza plebiscytowego¹⁸. Zaprzeczenia pogłoskom o wezwaniu biskupa-Górnoślązaka ukazały się w przeddzień terminu plebiscytu. Niemal jednocześnie w „Gazecie Ludowej” opublikowano zapewnienia wyrażające solidarność przynajmniej części czytelników z powiatu kozielskiego z polskim biskupem gnieźnieńskim¹⁹. Nieco mniejszy rozgłos nadano wystąpieniu bpa BANDURSKIEGO w katedrze wileńskiej. Kapłan ów, podczas kazania nawiązywał tam do homilii wygłoszonej przez siebie w 1903 r. w kościele mariackim, kiedy to mówił do „tysięcznych zastępów” Górnoślązaków²⁰. Podobny był odbiór wileńskiego pouczenia, bowiem jego tekst przedrukowało szereg gazet polskich, pomiędzy nimi „Katolik” i „Gazeta Ludowa”²¹.

Poligraficzne możliwości polskiego aparatu plebiscytowego stworzyły prawdopodobieństwo podobnego audytorium również dla wezwania skierowanego do Górnoślązaków przez polskich biskupów i stronnictwa polityczne. Ze szpalt „Katolika” do jego czytelników zwracali się kardynałowie: E. DALBOR, KAKOWSKI, Józef BILCZEWSKI, abp TEODOROWICZ, Adam SAPIEHA wspólnie z Marianem CHĄDZYŃSKIM (Narodowa Partia Polski), Ludwikiem CZERWIŃSKIM (Chrześcijańska Demokracja), Janem DĘBSKIM (Polskie Stronnictwo Ludowe), Edwardem DUBANOWICZEM (Narodowe Zjednoczenie Ludowe), Janem Kantym FEDEROWICZEM (Klub Pracy Konstytucyjnej), Stanisławem GŁABIŃSKIM (Zjednoczenie Narodowo-Ludowe), Stanisławem MACIEJEWICZEM (Stronnictwo Mieszczańskie) i Norbertem BARLICKIM (PPS). Apel ich zamieściły także inne polskie gazety, m.in. „Gazeta Ludowa”²².

Wspomniany apel biskupów polskich do „braci Górnoślązaków” był ostatnim odnotowanym w 1921 r. publicznym ich wystąpieniem w sprawach południowo-zachodniego obszaru plebiscytowego. Nie odnotowano nie tylko żadnych głosów członków Episkopatu Polski wartościujących fakt wybuchu III powstania śląskiego, ale jednocześnie też nie odnotowano, aby uczestniczyli w komentowaniu toczących

¹⁷ *Biskup Górnoślązak do swoich rodaków*, „Gazeta Opolska”, nr 60 z 15 III 1921, s. 2.

¹⁸ *Ksiądz biskup Kloske*, „Gazeta Opolska”, nr 65 z 22 III 1921, s. 2; *Bezczelne kłamstwa niemieckie. Górnoślązak ks. biskup Kloske głosi za Polską!*, tamże, nr 69 z 25 III 1921, s. 5 (dodatek).

¹⁹ *Do naszego Najprzewielebniejszego Biskupa-Polaka*, „Gazeta Ludowa”, nr 65 z 19 III 1921, s. 2.

²⁰ *Ks. biskup Bandurski do braci Górnoślązaków*, „Katolik”, nr 33 z 17 III 1921, s. 1; *Toż, Dodatek do „Gazety Ludowej”*, nr 63 z 17 III 1921.

²¹ *Tamże*.

²² *Biskupi polscy i stronnictwa polskie do Górnoślązaków*, „Katolik”, nr 34 z 19 III 1921, s. 1.

się na międzynarodowym forum negocjacji w sprawie rozgraniczenia terenu sporów. Problem ten nie stał się tematem publicznych wypowiedzi ani poszczególnych biskupów, ani ich ciała kolegialnego — zjazdu biskupów w Krakowie, który trwał od 28 maja do 3 czerwca 1921 r. Wydarzenie to jednak stało się pretekstem do przekazania biskupom polskim wyjaśnienia motywów, jakie kierowały stanowiskiem Stolicy Apostolskiej w sprawie Górnego Śląska. Śląska opinia publiczna mogła poznać treść listu papieża z publikacji „Katolika” dopiero we wrześniu 1921 r. I wówczas też owo wyjaśnienie przyjęto bez komentarzy prasowych. A sprawy powstania nie podjęto również w relacjach z odbywającego się we wrześniu Zjazdu Katolickiego w Warszawie²³

Niedostatek opinii osób duchownych strony polskiej na łamach pism polskich rekompensowany był przez zamieszczenie wypowiedzi biskupa wrocławskiego. Kard. A. Bertram sprawom bieżących wydarzeń politycznych poświęcał nie tylko odrębne orędzia, ale też fragmenty listów duszpasterskich skierowanych tak do wiernych lub kapłanów i wiernych, jak i do samych osób duchownych. Pierwszy raz, pisząc cztery dni po wybuchu III powstania, w podpisanym dnia 7 maja „Orędziu”, zwracał się do „kapłanów i wiernych” W liście swym nie ustosunkowywał się wprost do faktu wywołania ruchu zbrojnego. A decyzję swą, o rozszerzeniu formalnych uprawnień duszpasterskich księży sąsiadujących z parafiami opuszczonymi przez ich kapłanów wskutek „smutnymi wielce zamieszek” i „nieodpowiedzialnych gwałtów”, wykorzystał do sformułowania zalecenia odsuwania: „jakejkolwiek polityki od Kościoła, od ambony” Nakazywał sumienne wykonanie zaleceń, które wcześniej rokrocznie przekazywał. Ich motto można ująć w nakazie pełnienia posługi kapłańskiej zgodnie z zasadą: „...Jednaka sprawiedliwość, jednakie względy i jednaka miłość wobec wszystkich parafian obu języków i kierunków...”²⁴ W maju 1921 r. uzupełnił je wezwaniem do oddziaływania uspokajająco na ludność, jak też do napominania, aby „...szanowano przykazania boskie oraz wykazywano otwarcie i z naciskiem na zbrodniczość napaści na życie i mienie bliźnich; należy także, gdy potrzeba, powstrzymać od spełniania c z y n ó w z e m s t y (tak w tekście – W.M.), pominąwszy prawo obrony i pomocy w przywróceniu porządku publicznego”²⁵

Na łamy „Katolika” tekst „Orędzia” z dnia 7 maja tr. trafił 24 maja, tj. 17 dni po przygotowaniu dokumentu, kiedy to po pierwszych sukcesach powstańcy musieli się zmierzyć z kontrnacierającymi oddziałami niemieckimi. Fakt ten, wraz z podkreślonym w tekście fragmentem, pozwala przypuszczać, że miała tu miejsce manipu-

²³ *O czym radził zjazd biskupów w Krakowie*, „Katolik”, nr 72 z 16 VI 1921, s. 1; *Odezwa biskupów polskich do wiernych, tamże*, nr 80 z 5 VII 1921, s. 1; *Zjazd katolicki w Warszawie, tamże*, nr 109 z 10 IX 1921, s. 1.

²⁴ *Orędzie księdza-biskupa wrocławskiego do kapłanów i wiernych z (dnia) 7 maja 1921*, „Katolik”, nr 62 z 24 V 1921, s. 1.

²⁵ *Tamże*.

lacja serwisem informacji prasowych. Do listu pasterskiego kard. A. Bertrama sięgnięto w chwili nasilenia się bezwzględności aktów represji stosowanych przez Niemców wobec ludności posądzanej o sprzyjanie sprawie polskiej.

Wielokrotnie też zamieszczano relacje z dokonanych przez członków paramilitarnych organizacji niemieckich aktów zastraszeń, napaści, a częstokroć także zabójstw. Wśród ofiar znajdowały się osoby duchowne. Stało się to przyczyną zwołania w dniu 16 czerwca br. konferencji księży-Polaków. Zebrani postanowili zawiadomić Ojca św. o gwałtach na osobach polskich duchownych dokonywanych na Górnym Śląsku przez stronę niemiecką. Treść przesłanego w tej sprawie do papieża telegramu uzupełniała druga depesza, zawierająca prośbę o mianowanie delegata apostolskiego, który wyposażony we wszelką władzę, mógłby przywrócić pożądane dla Kościoła lokalnego stosunki. Zdaniem bowiem nadawców telegramów, wrocławski ordynariusz „przez ostatnie dwa lata nie zdołał temu zadaniu podołać”. Treść obu telegramów poznali czytelnicy „Gazety Ludowej” dwa, a „Katolika” pięć dni po ich wysłaniu²⁶. Trzy tygodnie później publikowano zaczerpnięte z *Memoriału duchowieństwa polskiego z Górnego Śląska do Komisji Mieszanej* przykłady martyrologii polskich kapłanów katolickich²⁷. Publikacje dokumentujące przykłady gwałtów niemieckich przeważały wśród wiadomości o charakterze lokalnym²⁸.

W tych okolicznościach szczególna uwaga koncentrowana była wokół zachowań komisarza apostolskiego na górnośląskim obszarze plebiscytowym. W jednej z wydanych przez niego instrukcji²⁹ niektóre redakcje pism dopatrzyły się dowodów stronniczości Stolicy Apostolskiej. Wyraźnie uświadamiał to pewien ksiądz górnośląski, zachowujący anonimowość, udzielając Polskiej Agencji Telegraficznej wywiadu, który przedrukowały następnie śląskie redakcje polskich gazet. Kapłan ów zestawił przykłady zachowań msgr. J.B. OGNO-SERRY, wskazujące na łamanie przez komisarza zasady bezstronności postawy obserwatora kościelnego³⁰ Spos-

²⁶ *Stanowisko polskich księży wobec położenia na Górnym Śląsku*, „Gazeta Ludowa”, nr 136 z 18 VI 1921, s. 1; *Akcja duchowieństwa górnośląskiego*, „Katolik”, nr 74 z 21 VI 1921, s. 1.

²⁷ *Memoriał duchowieństwa polskiego z Górnego Śląska do Komisji Mieszanej*, „Gazeta Ludowa”, nr 182 z 12 VIII 1921, s. 2; *Toż*, „Katolik”, nr 97 z 13 VIII 1921, s. 2–3.

²⁸ Np.: *Uprowadzenie ks. Sauera z Wielkiego Kotorza*, „Katolik”, nr 76 z 25 VI 1921; *Prześladowania księży polskich. Zamordowanie ks. prob. Marksa, tamże; Niemieckie gwałty w okolicy Góry św. Anny*, „Gazeta Ludowa”, nr 200 z 2 IX 1921; nr 216 z 21 IX 1921; nr 219 z 24 IX 1921, s. 1–2.

²⁹ Ogno-Serra w okresie pobytu na obszarze plebiscytowym wydał listy z datą dnia 6 marca 1921, 29 czerwca 1921 z wyjaśnieniami. Por. Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach, Zbiory Specjalne, sygn. 519: Akta personalne ks. Jana Kudery; *Nowy Komisarz Apostolski ks. Ogno a plebiscyt*, „Goniec Śląski”, nr 5 z 7 I 1921; *Komisarz Apostolski do duchowieństwa i do wiernych Górnoślązaków*, „Gazeta Opolska”, nr 55 z 12 II 1921, s. 2. Okoliczności wydawania pism przez komisarza apostolskiego J.B. Ogno-Serrę wyczerpująco przedstawił: WILK, dz. cyt., s. 343–346.

³⁰ *Stronniczość ks. Ogno-Serra. Uwagi polskiego księdza w sprawie odezwy mgs. Ogno*, „Gazeta Ludowa”, nr 158 z 15 VII 1921, s. 1; *Delegat papieski ks. Ogno i jego list papieski*, „Goniec Śląski”, nr 197 z 13 VII 1921, s. 1.

trzeżenia nie były odosobnione, co doprowadziło tam później do rozpowszechniania pogłoski o zamiarze wystąpienia rządu polskiego z żądaniem usunięcia Ogno-Serry³¹. W związku z tym „Gazeta Ludowa” doniosła za rzymskim korespondentem „Eclair”, że polski *charge d'affaires* otrzymał do wglądu instrukcje przekazane Ogno-Serze celem stwierdzenia, że „...nie dawały pola do jakichkolwiek zarzutów stronniczości”³².

Publikowane wyjaśnienia niewiele wpłynęły na ocenę zachowań delegata apostołskiego. Odnotowany przez „Oberschlesische Volksstimme” jego wyjazd do Świdnicy, gdzie w towarzystwie opolskiego proboszcza ks. Kubisa zwiedzał miejscowy klasztor, „Gazeta Ludowa” opatrzyła jednoznacznym komentarzem. Stwierdzono tam, że „...dusza więcej go ciągnie w stronę luterańskich Prus, niż w stronę Matki Boskiej Częstochowskiej”³³.

We wrześniu br. „Katolik” przedrukował list Benedykta XV, jaki w czerwcu 1921 r. papież przesłał biskupom polskim w związku z ich krakowskim zjazdem. Treść wyjaśnienia papieża śląska opinia publiczna mogła poznać z publikacji prasowych. Ojciec św. pisał: „...Gdy narody są zawikłane w konflikty interesów musi arcypasterz, wspólny ojciec wiernych, pozostać zupełnie bezstronnym i nie może stać po stronie jednego lub drugiego kraju. Tego tradycyjnego sposobu postępowania rzymskich papieży My też się trzymaliśmy podczas wielkiej wojny, a także podczas plebiscytu na Górnym Śląsku, cokolwiek bądź o tem twierdzą niektórzy ludzie będącej złej myśli lub mający mało uszanowania dla św. Stolicy...”³⁴.

W sytuacji pełnej krzywd, podejrzeń, podburzeń i gwałtów, sprzyjającej rozgoroczeniu wrocławski ordynariusz odwoływał się do postawy wskazanej przez św. Jadwigę. Okazją do pouczenia stał się „miesiąc różańcowy”. W rozważaniu tajemnic bolesnych wskazywał diecezjanom lekarstwo na „rany duszy ludu (zadane – W.M.) w tym czasie, aby nie jątrzyły się przez dziesiątki lat”. Diecezjanom polecał poświęcenie różańcowych nabożeństw intencji wyjednania przez „Królowę Pokoju” ducha pojednania dla zwaśnionych stron. W pierwszym rządzie wymagał tego od kapłanów. Nakazywał im „...aby przejęci tym duchem starali się okazywać równą miłość i równe uwzględnianie tak w kościele, jak w obcowaniu wszystkim parafianom”. Im znów polecał wzajemną modlitwę za siebie, przyczynianie się do wzrastania zaufania i serdeczności, dążności do wybaczenia i zapomnienia krzywd oraz trzymanie się z dala od „...podburzających agitatorów, a szczególnie gazet rozwijających nienawiść narodową...” Troskę diecezjan kierował też na „biedne dzieci, które w tyłu gminach często zdziczały pod strasznym wpływem szalonych wybryków wojny domowej”³⁵.

³¹ Rząd polski żąda usunięcia Ogno-Serry, „Gazeta Ludowa”, nr 158 z 15 VII 1921, s. 3.

³² *Stolica Apostolska w sprawie Górnego Śląska*, „Gazeta Ludowa”, nr 182 z 12 VIII 1921, s. 2.

³³ *Msgr Ogno zwiedza Niemcy*, „Gazeta Ludowa”, nr 173 z 2 VIII 1921, s. 2.

³⁴ *List Ojca św. Benedykta XV do biskupów polskich*, „Katolik”, nr 105 z 1 IX 1921.

³⁵ A. Kard. BERTRAM, *List pasterski na miesiąc różańcowy. W uroczystość narodzenia Najświętszej Marii Panny w 1921*, „Katolik”, nr 115 z 24 IX 1921, arkusz 2, s. 1.

List pasterski kard. A. Bertrama zasadniczo odbiegał treścią od publikowanych przez ówczesną prasę polskojęzyczną wystąpień innych osób duchownych. Autorzy ich, wyrażając opinię własną i wiernych, uczestniczyli w trwającej, mimo przeprowadzonego plebiscytu i zakończonego powstania, nadal walce na argumenty konkurujących państw. W październiku 1921 r. „Katolik” opublikował treść telegramu, jaki ks. Jan KAPICA, proboszcz z Tych, wysłał w imieniu polskiego duchowieństwa do Wysokiej Rady Ligi Narodów w Genewie. Nadawca ustosunkował się do memoriału katolickiego kleru, który znalazł się wśród dokumentów przesłanych przez rząd niemiecki do Rady Ligi Narodów. Kapłan tyski sprzeciwiał się występowaniu przez sygnatariuszy owego dokumentu w imieniu całego kleru katolickiego. „...Wszak — twierdził — polski kler górnośląski zupełnie innego jest zdania. My żądamy rozstrzygnięcia sprawy górnośląskiej na podstawie traktatu wersalskiego, w ocenie wyników głosowania pierwszeństwo nad interesami gospodarczymi i politycznymi winny mieć żywe interesy ludności. Przemawianie, więc wymienionego memoriału, w imieniu całości kleru uważamy za fałszowanie opinii publicznej i za usiłowanie wprowadzenia w błąd Wysokiej Rady Ligi Narodów”³⁶.

Po tej relacji trudno znaleźć na łamach prasy informację o aktualnych wypowiedziach hierarchii Kościoła w sprawach podziału Górnego Śląska. Brak tego rodzaju relacji redakcje gazet starały się wypełnić choćby wiadomościami zastępczymi, do których należy zaliczyć prezentację treści noworocznego listu, jaki biskup połowy Stanisław GALL wystosował do żołnierzy polskich. Łącznie z publikacją pełnego brzmienia listu PIUSA XI, skierowanego dnia 29 kwietnia 1922 r. do sekretarza stanu kard. Piero GASPARRIEGO w sprawie konferencji w Genui³⁷, a także relacji z audiencji udzielonej przez Ojca św. polskim uczestnikom Kongresu Eucharystycznego i wygłoszonej do nich mowy³⁸, choć nie nawiązywano tam do spraw śląskich — mogły niwelować odczucie osamotnienia ze strony polskich dygnitarzy Kościoła katolickiego i pozostawienia ich rozwiązania lokalnej hierarchii diecezjalnej.

Nazwiska księży, rzeczników polskiej racji stanu, pojawiały się pod deklaracjami członków Naczelnej Rady Ludowej (ks. T. KUBINA, ks. ZAJĄC)³⁹, bądź też z informacjami o inicjatywach społecznych (np.: proboszczowie ks. T. BROMBOSZCZ i ks. NIEDZIELA inspirowali reorganizację Towarzystwa Oświaty im. św. Jacka⁴⁰, ks. GRUND i ks. CZERNIK — tworzenie Związku Spółdzielni Śląskich⁴¹). Szerszy rezonans przyniosło ogłoszenie książęco-biskupim delegatem dla polskiego Górnego Śląska ks. dziekana KAPICĘ z Tychów. Pierwsze relacje nie zawierały negatywnej oceny decyzji podjętej przez kard. A. Bertrama. „Gazeta Ludowa” zamieściła w od-

³⁶ *Telegram duchowieństwa polskiego do Genewy*, „Katolik”, nr 120 z 6 X 1921, s. 2.

³⁷ *Apel Ojca św. do sumień narodów*, „Gazeta Ludowa”, nr 104 z 7 V 1922, s. 1.

³⁸ *Papież do Polaków*, „Gazeta Ludowa”, nr 133 z 13 VI 1922, s. 1.

³⁹ Np. *Odezwa z 10 IV 1922 r.*, „Gazeta Ludowa”, nr 85 z 13 IV 1922, s. 3.

⁴⁰ *Z sejmiku oświatowego na powiat pszczyński*, „Gazeta Ludowa”, nr 75 z 1 IV 1922, s. 2; *Toż*, nr 76 z 2 IV 1922, s. 2.

⁴¹ *O band dla spółdzielni górnośląskich*, tamże, nr 82 z 9 IV 1922, s. 3.

dzielny dodatek bez komentarzy tekst mowy, z jaką nowo mianowany zwierzchnik części obszaru plebiscytowego zwracał się do wiernych katolickich, przyszłych mieszkańców państwa polskiego. W całości też zamieszczono tam tłumaczenie przesłania, z jakim delegat biskupi zwracał się do ludności niemieckojęzycznej⁴². Gazeta, publikując następne wypowiedzi obu w ramach jednej publikacji⁴³ — może niezamierzenie — przyczyniła się do utrwalenia w świadomości czytelników obrazu zależności ks. Kapicy od kard. A. Bertrama.

Publikacje ich wystąpień pozostawiono bez komentarzy. Te pojawiły się z okazji wydarzenia dokonanych przez członków elity życia publicznego państwa polskiego. „Goniec Śląski” informował, że w sejmowej komisji Ministerstwa Spraw Zagranicznych ks. LUBOMIRSKI domagał się wyjęcia Górnego Śląska spod jurysdykcji biskupa wrocławskiego. Komentując zaś utworzenie przez kard. Bertrama delegatury dla przyznanej Polsce części Górnego Śląska, spodziewano się połączenia jej z wikariatem cieszyńskim w odrębne biskupstwo. Przypuszczalnie owe rozwiązania wysnuwano, znajdując analogię z sytuacją obwodów odłączonych od Niemiec do Belgii, z których Stolica Apostolska utworzyła osobne biskupstwo.

Obraz kształtowany przez relacje prasowe zdumiewająco, w nieznacznym stopniu, różni się od faktycznego przebiegu wydarzeń odtwarzanych współcześnie na podstawie archiwalnych dokumentów stron uczestniczących w wydarzeniach⁴⁴. Prasa okresu powstań i plebiscytu poza funkcjami informacyjnymi spełniała też zadania propagandowe. Dlatego też redakcje zwracały szczególną uwagę na wiadomości uzasadniające reprezentowaną przez nie opcję narodową. Kierowano zainteresowanie na opinie środowisk powszechnie uznawanych za autorytety.

W początkach lat dwudziestych naszego stulecia podobną rolę pełnił ksiądz, którego indywidualna postawa utożsamiana była ze stanowiskiem instytucji Kościoła katolickiego. Stąd płynęło zainteresowanie jego opiniami ze strony elit, i to zarówno lokalnych, jak diecezjalnych czy też watykańskiej hierarchii kościelnej. Ukształtowany przez dziennikarzy wizerunek odzwierciedlał istniejące w tamtym środowisku odmienności oceny stopnia zaangażowania osoby duchownej w aktualne wydarzenia polityczne. W publikowanych przez prasę — objętą kwerendą — wystąpieniach, najczęściej do nauk płynących z rozczytywania Pisma św., odwoływał się ordynariusz diecezji wrocławskiej kard. A. Bertram. Głosy stronników drugiej strony w mniejszym stopniu odnosiły się do wartości uniwersalnych, a preferowały raczej argumenty narodowe i polityczne.

⁴² Ks. Kapica o sprawach górnośląskich, Dodatek do „Gazety Ludowej”, nr 119 z 25 V 1922.

⁴³ Dwa listy pasterskie, „Gazeta Ludowa”, nr 136 z 17 VI 1922, s. 1–2.

⁴⁴ Por. M. PIELA, *Udział duchowieństwa w polskim życiu politycznym w latach 1914–1924*, Lublin 1994, s. 105–107, 111; WILK, *dz. cyt.*, s. 341–343, 348–350.

Das journalistische Bild der hochrangigen Vertreter der katholischen Kirche angesichts der oberschlesischen Probleme in der Abstimmungszeit und während des dritten Aufstandes

Zusammenfassung

Das in den Presseberichten entfaltete Bild unterscheidet sich wenig vom tatsächlichen Ablauf der Ereignisse der Abstimmungszeit, der sich heute aufgrund der Archivalien rekonstruieren läßt. Die damalige Presse diente neben den informatorischen auch den propagandistischen Zwecken. Deshalb wiesen die Redaktionen besonders auf die Nachrichten hin, die ihre nationale Option begründeten. Man achtete auf die Meinung der allgemein anerkannten Autoritäten. Das von den Journalisten gestaltete Bild spiegelte die Unterschiede bei der Beurteilung des Engagements der Geistlichen in den aktuellen politischen Ereignissen wider, die diese Autoritäten aufwiesen. In den in der untersuchten Presse veröffentlichten Äußerungen berief sich der Bischof von Breslau Kardinal A. Bertram am häufigsten auf die Bibel. Die anderen zogen dagegen man den universellen Werten nationale und politische Argumente vor.